

T Ê K O Ş E R

HEJMAR 31

ADAR 1986

revue trimestrielle

driemaandelijks blad

TEKOŞER: KOVARA TEKÖŞER, YEKÎTIYA KARKER Û XWENDEKAREN KURD LI BELÇİKA

NAVNIŞAN: B.P. 33 - 1730 ZELLIK - BELGIQUE

BUHA: 40 F.B., 2 DM, 6 FF.

N° BANKE: 426-3144071-85 - K.B. - BELGIQUE

BERPIRSIYAR: M. Nezh YALÇIN

KOMÎTA NIVÎSKARIYE: Ahmed, Derwêş, Pervîn, Yalçin

N A V E R O K

YEKÎTIYA KURDAN	Pervîn	R. 3
RÊZIMANA KURDÎ (Dengdar)	Celadet BEDIR XAN û Roger LESCOT ...	R. 4
GIYAYÊN HOV EN KURDISTANÊ	YALÇIN	R. 9
HELBEST: SÎ Û SE GULLE	Ahmet ARIF	R.10
DÎROKA KURDISTANE DI ANSIKLOPEDIYA ISLAME DE (IV)		R.12
NEWROZ LI BRUXELLES		R.16
MERIVÊ NEANDERTAL DI ŞKEFTEN KURDISTANE DE	Fuad HAMA XORŞÎD ...	R.17
ALÎKARIYA CIVAKA BIYANIYAN	Derwêş	R.20
ROMÎ Û ŞIVAN	Mihdî	R.22
XEBATA ME		R.23
TEKOŞER'DEN HABERLER		R.23

S O M M A I R E

L'UNITE DES KURDES	Pervine	P. 3
GRAMMAIRE KURDE (Les consonnes) ..	Celadet BEDIR XAN et Roger LESCOT	P. 4
LES HERBES SAUVAGES DU KURDISTAN	YALÇIN	P. 9
POEME: TRENTÉ-TROIS BALLES	Ahmet ARIF	P.10
L'HISTOIRE DU KURDISTAN DANS L'ENCYCLOPEDIE DE L'ISLAM (IV)		P.12
NEWROZ, FETE DU NOUVEL AN KURDE A BRUXELLES		P.16
L'HOMME NEANDERTAL DANS LES GROTTES DU KURDISTAN ..	Fuad HAMA XORŞÎD	P.17
L'AIDE SOCIALE AUX IMMIGRES	Derwêş	P.20
LES GENDARMES ET LE BERGER	Mihdî	P.22
NOS ACTIVITES TRIMESTRIELLES		P.23

YEKÎTIYA KURDAN

Pervîn

Gelê kurd ji hezar salan tê pelixandin û kuştin. Ev pelixandin ne bitenê canî, çandî û aborî ye. Ez bawer dikim ku ji aliyê psîkolojîk tesîra vê zordestiyê hîn jî girantir û diwartir e, û encama (netîce) wê îro li Kurdistanê û li derveyî welêt tê dîtin.

Kurdê serbilind tu bindestî û vegirtin (işgal) napejirîne (qebûl nake) û dijî wan bê rawestan têkoşînê dide. Loma, hesasiyeta wî pirr tûj e û hergav, bê ku ew pê bihese, ditirse ku têkeve bin destê ne bitenê dijmanan, lê yê Kurdan jî!

Ev Kurdê ku êş û birîna laş û canê wî, dîrok û civaka wî şexsiyeta wî pêk anîne, napejirîne ku dîtina Kurdekî din ne weka ya wî be, yan jî ev Kurd weka wî yan jê bêtir pêş ve biçe. Dêlva ku ew bi guhertin û pêsketinan dilxweş bibe, ew tavil (di cih de) rexneyên hişk tîne, yan xwe ji xebatê di-kişîne û yan jî dijî êdînan derdikeve.

Eger ew bawer be ku xebat di nav rêxistinê de pêwîst e jî, di hundirê rêxistinê xwe de (ev komel ne rêzanî "siyasî" be jî) piraniya caran dîtînan xwe ji yê hevalên xwe çêtir dibîne, û heta ku biryareke hevrayî bê stendin û bi cih anîn di nav endaman de gelek peyvên ne xweş çêdibin, û yê ku newêrin dîtina xwe bêjin jî paşê weka ku dilê wan dixwaze dîkin.

Piraniya caran, di nav rêxistinê de, bitenê çend kes ji her tiştî agahdar in û biryaran li gora dîtînan xwe distînin. Eger tesîra êletiyê (eşîret) di civaka kurdî de pirr kêr bibe jî, Kurd di xebatê de disiplinê napejirîne. Ew li gora dîtina xwe diçe û pirr caran di paş kesên ku ji malbat, navçe yan partiya wî ne dere. Ev girêdana kûr bi malbat, navçe û partiyê nahêle ku

zihniyeta Kurd hêdî hêdî fireh bibe û li gora guhertina rewşan û ramanan (fikir) biçe û bikare tehlîla tiştan bê heyecan û bi bêaliyî (bi awakî objektîf) bike.

Em îro hemî dizanin ku bê xebata hevrayî ne bitenê di warê rêzanê de, lê di yê çandî û civakî de jî, Kurd nêzîkî hevdu nabin ku bigihêjin amanca xwe ya yekemîn û dawîn, **YEKÎTIYÊ**. Dilê me hemîyan jî vê yekê pirr dixwaze û bi rewşa me gelek dêşe, ji bo ku hesta netewî (hissê millî) li ba Kurdan pirr xurt e û ku her Kurd, ji gundiyê nexwenda heta ronakbîr, li benda sazûna yekîtiya gelê me ye. Jixwe ev hesta netewî ne ewqas rast û geş biba, emê ji zû de hunda bibana û di nav Tirk, Faris û Ereban de biheliyana. Lê mixabin, em dibînin ku daxwazî bitenê têr nake. Eger sûcê dijmin be û dîroka rêxistinê me ne cuhan be jî, divê em kêmasî û çewtîyên xwe veneşêrin û ji bîr nekin. Zihniyeta fireh û neguhdana dijminayî û kînen şexsî û rêxistinî gava yekemîn e ji bo yekîtiyê. Eger mercên (şert) jîna me çêtir bibin û hevalên me yê biyanî bêtir bibin jî, bê bawerîya me bi hevdu û bê dêmokrasîyeke rast di hundir û di navbera rêxistinê me de, em nikarin pêş de biçin.

Eger xwendevan vê gotarê pirr hişk bibînin yan jî nepejirînin, ez hêvî dikim ku ew min bibuhurin. Mebesta (meqsed) min ne nizmîkirina Kurdan û rêxistinê kurdî ye. Di vajayê wê de (di eksê wê de), ez bawer im ku gelê kurd xwediyê rengdêrên (sifet) pirr dewlemend e û ku wî, bi çand û dîroka xwe yê dewlemend û pêşkeftî, xwe parastîye û tesîreke mezin li ser şareyariyên (medeniyet) gelên din kiriye. Lê, weka Kurdeke dilbîrîn, min dixwest ku em jî di nav gelên din de cihê xwe yê bilind li cihanê bigirin.

R Ê Z Î M A N A K U R D Î

(Z a r a v ê K u r m a n c î)

- III -

Mîr Celadet BEDIR XAN û R. LESCOT (*)

III. DENGDAK

22. Emê li vê derê rêzkirina kurt ku me di bend 5 de nîşan da bû darîçav bikin.

LEVÎ: "p" (girtiya kerr, ango dengdara ku coya "kanal" dev digire); "b" (girtiya bideng); "f" (fîkîna kerr); "v" (fîkîna bideng); "m" (girtiya pozî); "w" (dulêviya ajotiya "domdar" bideng).

DIRANÎ: "t" (girtiya kerr); "d" (girtiya bideng); "s" (fîkîna kerr); "z" (fîkîna bideng); "r" (herikiya lerizî "ricifî"); "l" (herikiya kêlekî; "n" (girtiya pozî).

PEŞEZMANÎ: "ç" (nîvgirtiya xişikî); "c"

(nîvgirtiya xişikî, bidenga "ç"); "ş" (fîkîna kerr); "j" (fîkîna bideng); "y" (nîvgirtiya dengdêr).

EZMANÎ û QIRIKÎ: "k" (girtiya kerr); "g" (girtiya bideng); "q" (girtiya kerr); "x" (ajotiya kerr); "x" (ajotiya bideng); "h" (ajotiya kerr).

Em ji nuha de darîçav bikin ku dengdariya kurdî tu cewîbûn (tîpên ku du caran tên nivîsîn: mm, rr ...) napejirîne (qebûl nake). Li ser vê babetê li dûrtir, bend 63, binêre.

A. L E V Î

23. P- Girtiya kerr. Ev dengdar kare cihê "b" bigire. Li benda jêrîn binêre.

Em bala xwe bidin ku di peyvikên kurmançî yê Rojhilatê de (Botan, Xerzan, Behdînan, Hekarî), "b" û çend dengdarên din ên ku ewê paşê bîr dîtin bi qalindbûneke pîr balkêş tên bi lêv kirin.

24. B- Girtiya bideng. Li gora lêgerîna li ser rayê "esl" gotinan (étymologie), "b" ya pêşîn (a destpêka gotinê) di kurmançî de cihê "v" ya îraniya kevn distîne.

Nîşe: Beziyan (bi avistî: Vaz-: ajotin, bi erebê çûn)(1).

Berf (bi avistî: Vafra-).

Bîr (bi avistî: Vifra-).

Bîst (bi avistî: vîsant-).

Ba (bi avistî: Vaya-).

Beraz (bi avistî: Varâza-).

Baran (bi avistî: Vâr-).

Bê (bi avistî: Vî-).

Nasîna vê cihgirtinê ji bo rêzkirina

(*) Grammaire Kurde, Librairie d'Amérique et d'Orient, Paris 1970. Wergerandin, fransîzî-kurdî: Pervîn.

(1) Gotinên îraniyan ku di van nîşan de hatine dîtin ji ferhenga Bartholomae hatine stendin. Ji destê me çiqas hatibe me nivîsîna wan ne guhertiye; lê pêwistiyên çapkirinê em neçar (mecbûr) hiştin ku em çend rawestên (nuqte) wê biguherînin.

دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز
مؤسسه تاریخ و فرهنگ ایران

منظومه کردی

شیخ فرخ و خاتون استی

(متن کردی و ترجمه فارسی)

ضبط و ترجمه و توضیح

از

قادر فتاحی قاضی

تبریز، اسفندماه ۱۳۵۱

انتشارات مؤسسه تاریخ و فرهنگ ایران، شماره ۱۹

zaravên kurdî baş e. Bi rastî, di vajayê (eksê) kurmançî de, dumilî (zaza) tîpên destpêkirinê yên kevn, "v", dihêle, bê ku wan biguherîne:

Nîşe:	Vazdayîş	(bi kurmançî: Bazdan).
	Vewr	(bi kurmançî: Berf).
	Vîst	(bi kurmançî: Bîst).
	Va	(bi kurmançî: Ba).
	Varayîş	(bi kurmançî: Barîn).
	Verg	(bi avistî: Vehrka-; bi kurmançî: Gur).
	Vatiş	(avistî: Vak-; kurmançî: Bêje).

25. Cihê "b"ya kurdî kare, di hin rewşan de, ji aliyê "v" yan "p" bê girtin.

a) bi "v". Ev guhertin gelek caran, di çend peyvikan de çêdibe, û bi hêzanî di yên welatê Erih (Botan) û navçeya ku jê re dibêjin Serhedan de, ku awayên weka yên jêrîn bi kar tînin:

Nîşe: "Vi" dêlva "bi". "Vê" dêlva "bê".
"Cewav" dêlva "cewab". "Kevanî" dêlva "kebanî".

Di weşanên Erîvanê de, em cardin van

nîşeyan distînin:

"Ez bivim"	dêlva	"ez bibim".
"Bikari vim"	dêlva	"bikari bim".
"Xirav"	dêlva	"xirab".
"Sive"	dêlva	"sibe".
"Seva"	dêlva	"seba" (ji bo).
"Hesav"	dêlva	"hesab".
"Xevat"	dêlva	"xebat".

Nîşank: Em dibînin ku ev guhertina "b" digihêje gotinên ku ji zimanên biyanî hatine stendin jî, weka ku di nîşeyên jorîn de gotinên "cewav" (bi erebî: جواب), "xirav" (bi erebî: خراب), "hesav" (bi erebî: حساب), nîşan didin. Heta ew, ne bitenê di hin taxan de, lê di hemî peyvikan de, tîn dîtin, weka di van gotinan de:

Tevdîr (bi erebî: Tedbîr تدبیر. Bi ser de jî "b" û "d" cihê hevdu distînin).

Evdileziz (erebî: Ebdul Ezîz عبد العزيز).

Evdilkerîm (erebî: Ebdul Kerîm عبد الكريم).

b) bi "p". Ev guhertin di hin peyvikên Rojhilatê de (weka navçeya Botan) hema herdemî (daimî) ye. Ew bi hêzanî di "b"yên pêşîn de dibe:

Nîşe: "Piçûk" dêlva "biçûk".
"Prûsk" dêlva "brûsk"

Di hemî zaravan de "p", bi awakî giştî, cihê "b"ya rayî (eslî), di awayên hevgirtî de xuya dibe:

Nîşe: Par "sala buhurî" (ji "behir". Bi avistî: Baxdhra).

Ponijîn (ji bihinjîn).

Pirr giring e meriv zanibe ku ev cihguhertin, di zimanê îroyîn de, herdem digihêje daçeka "bi", gava ku ew bi pronavekî re hevgirtî be:

Bi vî, bi vê, bi wî, bi wê: hemî dibin "pê"
Bi êk dibe "pêk".

Em di bîra xwe de bihêlin ku ev hevgirtin gelek caran weka pêşdanî tîn bi kar anîn.

Nîşe: Di peyvikên ku tê de daçeka "bi" "vi" tê bi lêv kirin, hevgirtinên jorîn dibin:
vê, vêk (awayê "vev" pirr kême).

26. F- Fîkîna kerr. Piştî hawsêwiya (cîrantî) dengî bi vê dengdarê re, "f" carna bi "v" diguhere. Ev rewş bi van awayan çêdibe:

a) Gava ku "f" di nav du dengdêran de be,

weka di raweyên fermanî (emr) yê lêkerên ku bi "-ftin" diqedin de, weka "hingaftin" (lêxistin, gihajtin) (raweya fermanî: bihingivîne), "axaftin" (baxêve), "ketin" (kurdiya kevn: keftin, kewtin; û kevtin; raweya fermanî: bikeve).

b) Di nav gotinên hevedudanî yan bipaşdanî de, weka "hevdeh" (dêlva heftdeh), "hevsar" (dêlva hefsar), "movik" (dêlva morfik).

27. V- Fîkîna bideng. "V"ya kurdî, bi awakî giştî, weka "v"yeke fransîzî tê bi lêv kirin. Lê, di hin navçeyan de (weka li Botan), ew dulêvî ye û dengêkî pirr nêzîkî yê "f" distîne.

"V" roleke pirr giring di dengdariya kurmançî de dilîze: Em îcar dizanin ku ew gelek caran cihê "b" yan "f" distîne (li bend 25 û 26 binêre). Ji derveyî vava, ew, di gelek wergerandinan de, cihê çend dengên din ku di rayên (esl) îraniyên pêşîn de dihatin dîtin distîne. Ev rewş bixwe carna di gotinine biyanî de, ku kurdî ew stendine, dibe. Destkewt e (bifeyde) ku em çend nîşeyan li ser van guhertinan bidin:

a) "V"ya kurdî ku cihê "m"ya îraniya kevn distîne:

Nav (avistî: nâman-, farisî: nam نام).

Xav (farisî: xam خام).

Hev (avistî: hama-, farisiya kevn: hauw, farisiya nuh: hem هم).

Nîv (avistî: naêma-, farisî: nîm نیم).

Zava (avistî: zâmâtar, farisî: damad داماد).

Gav (avistî: gâma, farisî: gam گام).

Havîn (avistî: hâmin).

Zivistân (avistî: zyam-, farisî: zimistan زمستان).

Zîv (farisî: sîm سیم).

b) "V"ya kurdî ku cihê "b" yan "p"yeke îranî distîne:

Sivik (farisî: sibik سبک).

Ava (farisî: abad آباد).

Av (avistî: âp, farisî: ab آب).

Şev (farisî: şeb شب). Lêv (far.: لب).

Nivîsandin (farisiya kevn: nipiştanaiy, nipiştin نپشتن).

Van (farisî: "ban", ku tê de "b" ji "p" tê).

Nîşank: Di vajayê (eksê) vava de, meriv dibîne ku piraniya "b"yên destpêka gotinan yê îraniya kevn di kurmançî de weka xwe mane:

Nîşe: Birin (avistî: bar-).

Bûn (avistî: bav-).

Bext (avista: baxta-).

c) "V"ya kurdî ku cihê "b"ya erebî distîne: Li bend 55 binêre.

d) "V"ya kurdî ku cihê "m"ya erebî distîne:

Civat (erebî: cema'e جماعة).

Silav (erebî: selam سلام).

Dirav (erebî: dirhem درهم).

28. Bikaranîna "v" di rêzkirina zaravên kurdî de taybetiyeke (xusûsiyet) pirr giring e. Bi rastî, ev dengdara ku di kurmançî û dumilî de pirr tîne bi kar anîn, di soranî de gelek kêma e. Ev peyvik hema bite-nê "w" bi kar tîne; bi ser de jî wê pirr caran "m" û "b"yên îraniyên kevn (bi hêzanî di gotinên "leb" (lêv) û "em" (ev) de) weka xwe hiştine.

Nîşank I. Di van salên dawîn de, pêwendiyên ronakbîriyên dûbare (ên ku tekrar dibin) bûn sedema xistina hin gotinên kurmançî, yê ku tê de "v" hene, nav soranî. Hemî van gotinan awayê xwe yê ku di zaravê rayî (eslî) de stendi bûn bê guhertin hişt:

Nîşank II. Di vajayê vava de, meriv şaş dibe ku xelkê Bakur, piraniya caran, sere-navên Başûr ku tê de "w" hene diguherîne û wan "v" bi lêv dike. *Nîşe:* ew dibêjin "Hewlêr" dêlva "Hewlêr", û "Şeqlave" dêlva "Şeqlawe".

Dumilî, weka kurmançî, "v" pirr bi kar tîne (li bend 27 binêre). Lê, meriv dibîne ku "v"yên dumilî, pirr caran, "v"ya îraniya kevn dûbar dike (tekrar dike), lê di kurmançî de ne her gav ewha ye. Bi vî awayî jî, yekemînê van her du zaravan bikaranîna "m"yên ku me guhertina wan di zaravê duyemîn de nîşan da (li bend 27, a, binêre) weka xwe dihele; nîşeyên ku me li jor gotin di "sazakî" de di bin awayên: nam (kurmançî: nav), xam (kurmançî: xav), nîm (kurmançî: nîv), zama (kurmançî: zava), gam (kurmançî: gav), amman (kurmançî: havîn), zimistan (kurmançî: zivistân), sîm (kurmançî: zîv). Ji derveyî vava, "b"yên îraniyên ku di kurmançî de dibin "v", bi dumilî dibin "w": Aw (kurmançî: av), şew (kurmançî: şev), lew (kurmançî: lêv).

29. M- Girtiya pozî. Tu taybetiyeke balkêş nîşan nade.

30. W- Dulêviya ajotiya bideng. Bi kurmançî "w" pirr kêma caran di destpêka yan di dawiya gotinan de xuya dibe. Di vajayê vava de,

meriv gelek caran di cihê duyemîn de, di komên pêşîn (ên destpêka gotinan) ên dengdaran de, rastî wê tê. Icar di dû wê de dengdêrek, "a", "e", "ê" yan "î", tê û weka ku emê dûrtir bibînin (bend 70 û yên piştî wê), ew hevdu digirin. Lê, em bala xwe bidin ku "w", gava ku piştî wê "x" hebe, dijî hundabûnê xwe radigire (xwe diparêze).

Ajotina (dewambûn) vê koma dengdariya îraniya kevn, "xw" (ku bi farisî "w"ya wê nema tê bi lêv kirin), yek ji taybetiyên fonetîka kurmancî ye (fonetîk: nivîsîna tîpan li gora dengên ku ji wan tê).

Nîşe: Xwedê, xwe, xwê, xwarin, xwestin, xwar û hwd.

Nîşank I: Jînyariya "xw"ya kurdî ewqas xurt e ku carna "w" piştî "x"yên gotinên biyanî xuya dibe.

Nîşe: Xwal (erebî: xal خال).

Xwerdiyan (dergevan: bi fransîzî: gardien).

Xwernûf (erebî: xernûb خرنوب).

Nîşank II: Lê, divê meriv carna bala xwe bide ku di peyvikên Rojhilatirîn de (çiyayê Kurdan, navçeya Malatya û Urfê) "w", dengdara duyemîn, heta piştî "x" jî hema bica-rek hunda bûye.

Nîşe:	"xo", "xa"	dêlva	"xwe"
	"xastin"	dêlva	"xwestin"
	"xarin"	dêlva	"xwarin"

31. "w" nikare ne di paş û ne di pêş "u" de were. Loma me rêzika (qaide) wê di bend 19 de nîşan da.

Nîşank: Nexşa (tablo) bend 55 ewê nîşan bide ku bikaranîna "w" di soranî de jî kurmancî gelek bêtir e. Sedema vê taybetiyê ev e ku di yekemîna van her du zaravan de "v" tu neye.

B. D I R A N Î

32. T- Girtiya kerr. "T" di rewşên jêrîn de ber bi hundabûnê diçe:

a) di dawîya gotinan de. Ev rewş bi hêzanî di dawîneya lêkerî "-it" de, kesê siyemînê yekejmar, ku di piraniya peyvikan de hunda bûye û ku bitenê di çend navçeyan de maye (nîşe: Botan, Behdînan) dibe.

Nîşe: "Dibêje" dêlva "dibêjit".

"Diçe" dêlva "diçit".

Û bi vî awayî jî, "got" (kesê 3mînê yekejmar, dema borî ya "gotin"), bêtirîn caran, "go" tê dîtin.

b) Di nîşanên raderî "-tin", ku bi "-în" hevgiştî ne, de.

Nîşe: "Herifîn" (hilweşan) dêlva "herif-tin".

"Dîn" dêlva "dîtin".

"Nihêrîn" dêlva "nihêrtin".

c) Di nav gotinên hevedudanî de:

Nîşe: "Desgeh" (alet) dêlva "destgeh".

"Desgirtî" dêlva "destgirtî".

"Fekirîn" (nêrîn) dêlva "fetkirîn"

Li ser guhertina "t" bi "d", li benda jêrîn binêre.

33. D- Girtiya bideng. Taybetiya "d" ew e ku di awayên hevgiştî de dibe "t"ya kerr. Bi hêzanî gotinên jêrîn vê guhertinê dibînin:

a) Berlêker "di-", bi lêketina dengdêrekê.

Nîşe: "Têm" dêlva "diêm" (lêkera hatin).

"Tînim" dêlva "diînim" (lêkera anîn).

"Têşe" dêlva "diêşe" (lêkera êşîn).

b) Daçek "di", li ber hin pronavan.

Nîşe: "Tê" dêlva "di vî", "di vê", "di wî", "di wê".

"Tev" dêlva "di hev".

"Têk" dêlva "di êk".

Nîşank. Awayên "tê", "tev", "têk", pîrr caran weka pêşdanî tên bi kar anîn. Em bala xwe bidin ku dema ku pêşdaniya "di" di rêzayê (ma'na) "ê" de tê, weka di "hespekî di Soro" de, ew nema kare xwe bi pronav bigire. Divê meriv bêje "hespekî di wî". "Hespekî tê" bê rêza dimîne. Di vê rewşê de, "di" kare bitenê di pareka beşa duyemîn a ragihandinê de hunda bibe, û beşa dawîn tucar naguhere.

Nîşe: "Hespê wî" dêlva "hespên di wî".

34. S- Fîkîna kerr. Pîrr caran, "s", piştî dengdarekê, "z" tê bi lêv kirin.

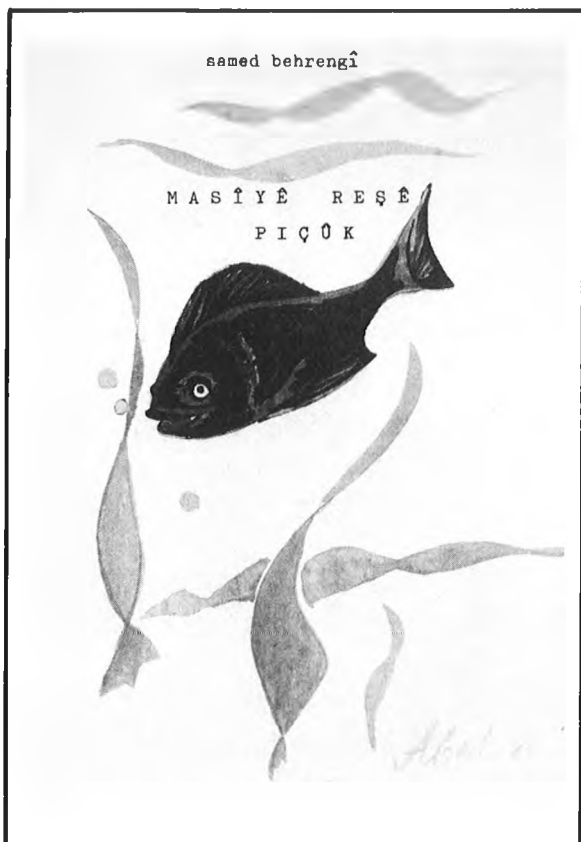
Nîşe: "Derbaz" dêlva "derbas"

"Ozman" dêlva "Osman".

"Bibihîze" dêlva "bibihîse".

"Dezgirtî" dêlva "desgirtî"
(ji destgirtî).

Nîşank I. Weşanên kurdî yên Erîvanê pîrr caran tîpa "z" di gotinên weka yên jorîn de bi kar tînin. Ji bo ku ev yek cihêtiyeke piçûkeke tesadufî ya bilêvkirinê ye, çêtir e ku em bi "s" dewam bikin.

Nîşank II. Di beşa rojavayî ya kurmançî de (Botan, Xerzan û hwd.), "s" bi mebestî (bi qesdî) stûr dibe, weka *سا erebî*. Loma, meriv hin awayên weka "sund" dibîne (li bend 12 binêre).

35. Z- Fîkîna bideng. Em stûrbûna "z" li Rojhilatê, piştî guhertinên "p" û "s" ku di van peyvikên ku me li jor dîtin de, nîşan bidin.

"Z"ya kurdî carna dibe weka "s", yan "ş"ya îraniya kevn, yan a farisî.

Nîşe: Zîv (bi farisî: sîm *سیم*).

Pez (avistî: pasav-).

Zik (farisî *شکم*).

Nîşank. Dengê "z" di dumilî de ji di Kurmançî de gelek bêtir e (li nexşê, bend 55, binêre).

36. R- Herikiya lerizî. Li kêleka "r"ya xwederî (tebîî) ku taybetiyên wê îcar hatine nasîn, di kurdî de "r"yeke pîrr xurt heye ku meriv bi awakî istisnâî di çend gotinan de rastî wê tê, lê ku alfabe wê nanivîse, ji sedema kêmbûna wê. Her du nîşeyên xuyatirîn ev in: kirîn, birîn.

Em dibînin ku bilêvkirin û nivîsîna van her du lêkeran, ji derveyî "î", weka "kirin" û "birin" in; û bi ser de jî, ew weka wan, di çend deman de tên kesandin. Ev rewş weka ya "k"ya hişk ku emê paşê bibînin (bend 46) e.

37. Em dikarin gelek nîşeyan li ser guhertina "r-l", ku hem di nav û hem di dawiya gotinan de dibe, bidin:

"Kelmêş" dêlva "kermêş" (ango, mêşa keran).

"Şelît" dêlva "şerît" (ji erebî *شریط*).

38. L- Herikiya kêlekî. "L"ya kurdî bicarek weka ya fransîzî ye. Lê, di peyvikên Rojhilatê û di soranî de, "l"yeke dineke stûr û weka ya rûsî, li kêleka "l"ya xwederî (tebîî) xuya dibe.

Guhertina "l-r" qasî ya "r-l" pîrr e.

Nîşe: "Şalûr" dêlva "şalûl"

"Arguşk" dêlva "alîguşk"

Di vê babetê de, em bala xwe bidin ku hin gotinên ku tê de girêdaneke ahengî yan hevgyrtin heye, carna "l" û carna "r" distînin.

Nîşe: "Cebilxane" yan "cebîrxane" (ji tir-kî: cebhane).

"Sîlebend" yan "sîrebend" (ji sîngebend).

39. Ketina "l" pirr kê m e. Lê giring e ku em nîşeyeke taybetiyeke naskirî nîşan bidin. Ev jî daçeka "li" ye ku, di hin rewşan de, xwe bi "-î" digire û bi gotina ku tê pêşiya wê yek dibe. Nîşe: Tevî (tev li).

40. N- Girtiya pozî. Xuyabûna "n" yeke ahengî di gotinên hevedudanî de pirr dibe.

Nîşe: Seranser, beranber, spîndar yan dar-spî (spî + dar).

Ketina "n" bi hêzanî di dawiya gotinan de dibe.

Nîşe: "Mi" dêlva "min".

"Yê" dêlva "yên".

"Hespê min" dêlva "hespên min".

"Gunda" dêlva "gundan".

NÎŞANK. "N"eya dawîn a pareka nebinavkirina gelejmar "-in" û "n"eya dawîneyên gelejmar, "-in", "-iyan" û hwd., di kesandina lêkeran de, tucar nakevin.

Rewşeke weha di peyvikeke tenê de, ya Botan, ku tê de dawîneya lêkerî ya gelejmarîyê, "-in", xwe bi "-î" digire, tê dîtîn.

Nîşe: "Em ketî" dêlva "em ketin".

"Hon rûniştî" dêlva "hon rûniştin".

"Ew hatî" dêlva "ew hatin".

Dûmahî heye

GIYAYÊN HOV ÊN KURDISTANÊ

-//-

Berhevkirin: YALÇIN

Di hejmara me ya buhurî de, me navên giyayên Kurdistanê ku ji ber xwe, bê çandîn, şîn dibin nivîsî bûn. Nuha jî emê navên zozanên ku ew tê de şîn dibin nîşan bidin. Bi ser de jî, emê navên êlên (eşîr) ku wan li van zozanan diçin (berhev di-kin) bêjin.

Gelek ji van giyayan di xwarinên kurdî de cihekî giring distînin. Nîşe: Ev êl sirikan dixin nav penîr û xwarinên ku ji şîr çêdibin û wan li deştan difiroşin.

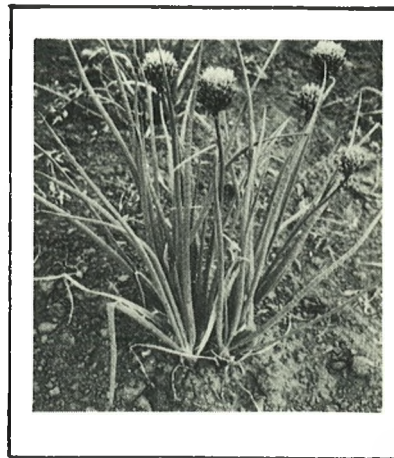
Sîrika pehn li nizanana (daristan), banan û berçeman şîn dibe.

NAVÊN ZOZANAN

1) Arû	10) Mehîna
2) Dubirak	11) Meydan Casûs
3) Duguhga	12) Mila Mêrgê
4) Fereşîne	13) Mila Sirmî
5) Helukolik	14) Pala Mamê Mûs
6) Kanîkilê	15) Şaxa Hekarî
7) Kelha Berge	16) Şkêrgînê
8) Kelha Hêg	17) Xara xirû
9) Kêla Memê	18) Xelat
	19) Wanê

NAVÊN ÊLAN

1) Ala
2) Ezdîna
3) Gewa
4) Mam Xura
5) Şerefa
6) Şîda
7) Xawîştâ
8) Xêlîka
9) Zêwga

Sîrik

SÎ Û SÊ GULLE

Ev çiya çiyayê Mengenê
 Gava şevaqê lêxist li Wanê
 Ev çiya biçukê Nemrûdê
 Gava şevaqê lêxist hember Nemrûdê
 Alîyek min berf digre, hember Qefqasan
 Alîyek min seccade, milkê Kurdan e
 Li serî da guşiyên cemedê
 Li ser avan kevokên revok
 Kerîyên xezalan,
 Û refê kewan...

Mêrxasî nayê înkare
 Di şerê yek û yek da qet neketin bin
 Ji hezar salan vir da zilamên vir
 De em çi bêjin lo!
 Refê qulinga nîn e ev
 Nîn e li ezman koma stêran
 Dilê bi sî û sê gule
 Sî û sê kanîyên xwîn
 Naçe,
 Gol bûye li vî çiyayî...
 Ji bin palê kewroşkek rabû
 pişt belek
 Zik çîl-sipî
 Kewroşkek çîyê
 Xerîb û ducanî,
 Dil di dest da, ûsa reben
 Meriva poşman dike bi xwedê
 Demek ker, xalî bû her der
 Şevaçek tip û tazî û çîksayî bû
 Nihêrt ji sî û sisîyan yek
 Bi zikek birçî û vala
 Rih û por bûye bostek
 Di pêşîrê de sipîyek,
 Nihêrt bi milên girtî,
 Mêrxasekî kezevpola,
 Carek li kewroşkê,
 Carek jî pa ra

Ket bîra wî filînta delal,

Ku xeyîdî bû di bin balîfa wî,
 Ket bîra wî,
 Canûya ku anîbû ji deşta Heran
 Enî morî hêşîn
 Û beş,
 Sê sim sipî,
 Beza û tolaz û reqsok,
 Mehînek qemer û seklawî.

Çilo firîbûn li ber Xozatê!
 Niha, wilo bêçare û destgirêdayî
 Û li pişt wî lûleka sar
 Ger nebûwana,
 Dikaribû xwe bavêje bilindahîya,
 Ev çiya ji wî ra yar in, qedrê wî zanin
 Destên wî, bi destanî xwedê, wî rûreş nakin
 Ew destên hoste ku
 Lêdixe di yek carê da
 Xwelîya cixarên vêketî,
 Û zimanê marê gewr
 Ku bin tavê da mîna çîkekî dubend e...

Van çavan, tu caran nehatin xapandin
 Ev çavên ku gelek berê dibînin
 Qiymeta gelîyên ku li benda çixan
 Kaşên bi berf û nermok
 Û bêbextîya şaxuran...
 Bêçare
 Ew dê bihata lêdan,
 Ferman pêwîst bû,
 Êdî bila marzerikê kor bixwin çavên wî
 Û dilê wî teyrê beretan...

Ez hatime lêdan
 Li gelîke xalî, li çîyan
 Dem-dema nimêja sibê
 Ketî bûn
 Nav xwenê de dirêj bûbûm...

Ez hatime lêdan

Keyala min ji şevan tarîtir
Kes napirse halê min
Can ji min digrin bê ecel
Nîn e li tu kitêban
Şîfre şandîye paşakî
Hatime lêdan bê mehkeme, bê pirs

Kirîvo, rewşa min ûsa binivîse
Dibe rîwayet bêjin
Ev memikê gul nîn e
Di devê min de kerî kerî
Lê guleyê waşa ne...

Fermanê kuştinê anîn cih,
Mijê çîya ê hêjîn
Û bayê sibê, hînik û sifik
Nav xwînê da hiştin.
Û pêra li wir tîfing spartin
Li bin çengê me hûr hûr nihêrtin
Û lê gerîyan,
Piştî mina sor, malê Kîrmanşahê,
Tizbî û qûtiya zîvîn
Girtin û çûn
Hemû jî diyarî bûn ji Acemîstanê...

Em kirîvin, mirovên hevin û pincarê çîyakî
ne
Bi gund û mevrên hember re
Em xînamîyê hevin ji sedsalan vir de,
Cîranê hev û du ne
Mirîşkê me tevlihev dibin
Ne ji nezanîyê,
Ew e curma kuştina me,
Ji bo wê navê me eşqiya ye
Îsatvan
Rêbir
Û bêbexte...

Kirîvo, rewşa min ûsa binivîse
Dibe rîwayet bêjin

Ev memikê gul nîn e
Di devê min de kerî kerî
Lê gule yê waşa ne...

De lêxin lo,
lêxin,
Bi hêsanî nayê kuştin.
Kuşkê min de hîn agirê venemirî,
Û ji were çend gotinên min hene
Ji mirovên fama re.
Bavê min çavên xwe dan li ber Ruhayê
Û, sê birayên xwe
Sê tayên ciwan,
Wek sê çîya bûn, ji minaran,
Gava hember Fransîz şer dikirin,
Kirîv bûn, pismam bûn, xwedî eşîr bûn
Xalê minî biçûk, Nezîf
Simbêlên wî hîn xwehda bûn
Delal,
Sivik
Û siwarekî baş
Gotiye lêxin birano
Roja mêran e
Û hespê xwe rakirî ye ser pîya.

Kirîvo, rewşa min ûsa binivîse
Dibe rîwayet bêjin
Ev memikê gul nîn e
Di devê min de kerî kerî
Lê gule yê waşa ne...

AHMET ARIF
(Helbestên Kurdî
Weşanên Ronahî)

D Î R O K A K U R D Î S T A N Ê D Î

- IV -

B. D e m a i s l a m î h e t a 1920

V E G I R T I N A T I R K Î

O X U Z

Gava ku di 420/1029 de Oxuz, pêşiyên Selçûkiyan, gihajtin Ray, generalê tirk ê Xaznawiyan, Taş Farraş, tevî 3000 siwarên ku di nav wan de Kurd hebûn çû ber wan. Serokê van Kurdan, ku ji aliyê Oxuzan hat girtin, ji zilamên xwe re nûçe şand ku şerr rawestînin. Vê yekê ew perîşan hiştin û Taş hat kuştin (Ibn El-Esîr, IX, 268). Di wê salê bixwe de, Oxuz gihajtin Maraga û gelek Kurdên Hazbanî kuştin. Kurd bûn hevalbendên waliyê Azarbajcanê (Wahsûdan II) û Oxuz neçar (mecbûr) man ku paş de vegehin. Beşeke din a Oxuzan jî, piştî talankirina Ermenistanê, vegehiya Urmiyê û erdên Ebûl Hayca' Hazbanî; Kurdan êrîşî Oxuzan kirin lê hatin şikestin. Di 432/1041 de, Wahsûdan II Ibn Mamlanê Musafirî li Tebrîzê gelek Oxuz kuştin; Oxuzên Urmiyê derbas bûn Hekkarî, ku girêdayî Mûsilê bû, û welêt talan kir, lê gava ku ew ketin nav çiyê, Kurdan êrîşî wan kirin, 1500 zilam kuştin û gelek girtî û destkewt stendin (berhem "eser" bixwe, IX, 270-2).

Bi nêzîkbûna leşkerên Turgil Beg, Oxuz bi tirs pêş de çûn. Rehberên Kurd ew ji navçeya Zozanê, li Cezîrê, derbas kirin. Beşek ji Oxuzan, di bin serokatîya Mansûr Ibn Gozuşli, li Rojhilata Cezîrê ma, û beşa din, di bin Bûka de, çû ser Diyarbekrê û, di rê de, navçeyên Kardû, Bazabda, Huseynîye (Yaqût, II, 270: bajarek di navbera Mûsil û Cezîrê de) û Fayşabûr talan kirin. Suleyman Ibn Nasr El-Dewleyê Merwanî, waliyê Cezîrê, ji Oxuzan soz stend ku li benda beharê bimînin, berê ku ji welatê wî derbas bibin, ji bo ku bigihêjin Oxuzên ku ji berê li Sûriyê bi cih bûne. Paşê, bi saya lîzekî, wî Mansûr stend, û bi alîkariya Kurdên Başnawî yê Finîkê, di dû Oxuzan de çû. Lê, evên dawîn, dev ji têkdanê (xera kirin) berda, navçeya Diyarbekrê talan kir û Mûsilê stend (berhem bixwe, IX, 272-3).

Di vê demê de, samana (serwet) Hesênweyhiyan hilweşiya bû, û hikmê Cibala keti bû destê malbateke nuh, Benû Annaz, ku bêtir bi navê Ebûl Şewq hatiye nasîn (li Sachau, Ein Verzeichnis Muham. Dynastien, 19; Şerefname, I, 22: Ayyar binêre). Hîn di 340/951 de, di dema serhildaneke tirkî de, li Hamadanê, Mu'iz El-Dewleyê Bûyid alîkariya Ibn Ebil Şewq, serokê Hilwanê, stend (Tecarib, II, 2). Hîmdarê rast ê vê malbatê Ebûl Feth Muhammed Ibn Annaz, ku ji 380 heta 401 hikm kir, xuya bû (Ibn El-Esîr, IX, 158). Lawê wî, Ebûl Şewq, Hesênweyhiyê dawîn, Zahir (Tahir), di 406 de kuşt. Ji zewiyên (erd, hebûn) Benû Annaz, Şehrezor, Kermanshah (ku di 431 de hati bû vegirtin; berhem bixwe, IX, 300, 316), Bîlawar, Samxan, Dakûka, Xuftizakan hebûn. Di 437 de Turxîl birayê xwe Ibrahîm Inal şand Cibala ji bo ku şerrtê de rawestîne. Ibrahîm ji Hamadanê Garşaspê Kakûyî, ku li ba Kurdên Cûzkan penaber (multecî) bû, qewirand. Li Kermanshahê, komeke leşkerên Ebûl Şewq, ku ji Daylamî û Kurdan hati bû pêk anîn, hebû. Kermanshah hat vegirtin û Ebûl Şewq di 438/1046 de li Sirwanê mir. Ibrahîm Samiran (Şamiran? Saymara?) stend û Cûzkan hikm kirin. Sa'dî, lawê Ebûl Şewq, xwe xist bin destên Selçûkiyan. Ev malbat heta 510/1116 ajot (Müneccimbaşı, Sachau). Şikestina imperator Romain IV li Malazgerdê (463/1071) hemî Ermenistanê xist bin Alp Arslan. Di bin Selçûkiyên mezin de, li Farisistanê malbata ajawe (ne bîdeng) ya Şabankara ji nişka ve xuya bû. Lê pirr bigûman e ku ev êla ku di navbera 421 û 756 de hebû bi rastî Kurd bû (li jor binêre). Ji alîkî din jî, malbatên kurdîyên piçûk bi hişkî, ji bo Tirkan, dihatin hunda kirin. Di 493/1100 de, Merwanîyên dawîn li navçeya Xilatê hunda bû. Di vê navçeyê de, Sukman Kutbiyê Tirk qraliya Şah Arman ku sedsalekê, heta hatina Eyyûbiyan, ajot ava kir. Di 495/1101 de, Ibn El-Esîr (X, 238) kuştina 2000 Kurdên Surxab Ibn Bedr, zarokên qraliya Benû 'Annaz, ji aliyê Tirkmenên

(*) Encyclopédie de l'Islam, 1981. Wergerandin, fransîzî-kurdî: Pervîn.

Karabuliyê Salgûrî nîşan dide; ev Tirkmen, paşê, hemî zewiyên Surxab, ji derveyî Şehrezorê, Dakûka û Xuftizakan stendin. Li gel van paşdemaiyan, Kurd pirr caran di sedsalên Vmîn û VI/XI/XIImîn de hatine nîşan dan. Di şerrê xwe dijî Kawurdê Kirman de, Malik Şah hêzên kurdî û erebî bi kar anîn û paşê erdina li Kirmanê, ku tê de ji berê komên kurdî hebûn, weka xelat dan wan (li El-Mes'ûdî, Tenbîh, 88; Ibn Xallikan, I, 516 binêre). Talanên kurdîyên cihê li Du-ceyl, Mêrdînê û hwd., di 496, 498, 503 de, çêbûn. Di dema şerrê Muhammed Ibn Malikşah dijî Sûriyê de (504/1110), serokê Marga, Ahmadil Ibn Wahsûdan, Kurdek ji êla Rewadî (li Ibn El-Esîr, X, 391 binêre) û "şahê Ermenistanê" Sukman beşdarî wî bûn. Ev şerr hat şikestin û Kurd çû dorgirtina Sukmanê Tirk (Recueil des Hist. des Croisades, Docum. Orientaux, III, 542, 599).

Di wê çaxê de, bêtirîn caran li ser Kurdên Sûriyê ku pêwendiyên wan bi Fransa re hebûn dihat peyivîn (li Derenburg, Usama Ibn Munqiz binêre).

Efserek (zabit) ji Suleymaniyê

Di bin Sancar de, wilayeta ku jê re "Kurdistan" dihat gotin ji beşa rojavayî ya Cibal ava bû. Suleyman, biraziyê Sancar, bû waliyê wê û paytexta wê bû Bahar (li Rojhilata Bakurê Hamadanê). Ev wilayet pêşkewt (şîn, dewlemend) bû. Cardin di bin Sancar de, Kurd beşdarî serhildanên 513 bûn; di 516 de, leşkerek li Hekkarî, Zozan û navçeya Başnawî geriya (berhem bixwe, X, 374, 377, 426), lê hinek şûn de Kurdan li Tûr Abdînê kela Patrîkê fille stend (Assemani, Bibl. Orient, II, 221).

ATABEGEN MOSILE

Atabegên Mûsilê, nêzîktirînên hawseyên (cîran) Kurdistana Navîn, tê de roleke giring lîzt. Gelek caran, Imad El-Dîn Zengî erdê kurdî vegirt. Di 528/1134 de, wî Tanza (li ser kêleka çepê ya Boxtan) stend û, ji bo sezadana (ceza kirin) Humeydiyên ku di dorgirtina Mûsilê de piştî xelîfe Mustersîd girt, kelên wan, El-Akar, Şûş û hwd. (Şems El-Dîn, di Recueil, III, 666-7 de; Ibn El-Esîr, El-Atabekiyê, berhem bixwe, II, 87). Ebûl Hica', serokê Erbîl, Asib û hwd., ket bin destê Zengî (dibe ku navê wî Hekkarî bû; ev êl di wê demê de li Başûrê erdê ku îro vî navî distîne rûdinişt; li Hoffmann, Auszüge, 203 binêre). Piştî mirina Ebûl Hayca', Zengî xwe xist nav pevçûnên paşiyên wî, Aşib stend û têk da; kela Celab navê Amadiya (= Imadiyya, di şefera Imad El-Dîn de) stend. Di 534/1139 de, Zengî Şehrezorê ji Kifcak Ibn Arslan Taşê Tirkmen stend. Di 537/1142 de, wî serê şerreki nuh dijî Hekkariyan kişand û kela El-Şa'banî (= Aşib?) stend û ji nuh de ava kir. Di 538 de, Irûn û Xîzan hatin stendin (Şems El-Dîn, di le Recueil, III, 685 de). Elî, serokê El-Rabiya (li Şerefname, I, 284 Rabiya-Bulak binêre), Farah û Alka (Elk?), ji ber xwe hat ba Zengî. Şerrê dawîn ê Zengî, dijî Başnawiyên Fanak (Finik) bû, lê dorgirtina vî bajarî piştî mirina Atabeg rabû (541/1146, Ibn El-Esîr, El-Atabekiyê, di le Recueil, II, 86, 114, 129, 188 de). Karaca Tacna, "muk-ta'(?)"yê Hekkarî, ku di 547 de ji aliyê Atabegê Mûsilê dijî yê Azarbaycanê hati bû şandin, Tirk û ji êleke biyanî xuya bû.

Derengtir, piştî mirina Selaheddîn (589) Zengiyan rewşa xwe li Kurdistana Navîn xurt kir. Di 607/1211 de, ji Imad El-Dîn re, lawê piçûk ê Arslan-Şah Zengî, kelên Humeydiyan (Akr û Şûş) weka erd hatin

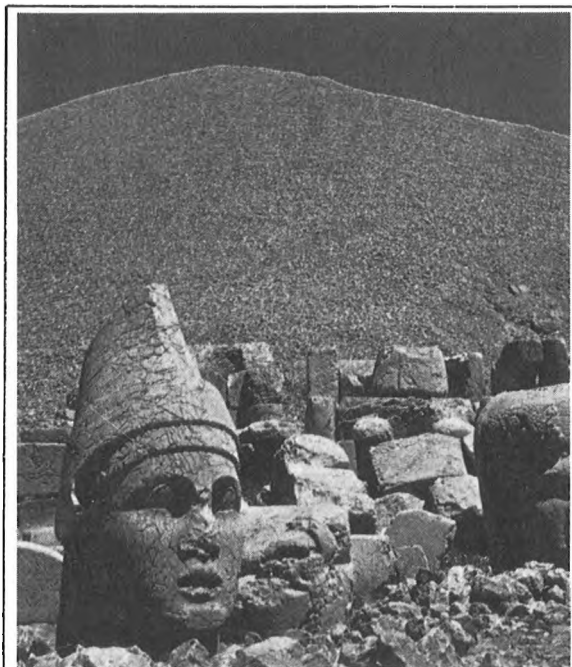
dayîn; di 615/1218 de, ew mîr bixwe Amadiya "û bermayiyê kelên Hekkarî û Zozan", ku ji aliyê Muzaffer El-Dîn Kökbürîyê Erbîlî hati bûn hiştin, stendin (Ebûl Ferec, 433, 438). Dibe ku van bûyeran Hekkarî neçar (mecbûr) hişt ku vegerin navçeyên hawsê (cîran) ên kaniyên Zabê Mezin.

ARTŪKÎ, ATABEGÊN DIYARBEKRE

Artûkiyan gelek caran bi Kurdan re şerr kir (Ebul Fida', III, 583; Usama, I, 32). Xelîfên Abbasî ji bandora parêzên xwe azad bûn û bi Kurdan re pêwendîyan kirin (li rewşa Îsa Humeydî di 528 de û li Ibn El-Esîr, XI, 7, 188 binêre) û tecrube kir ku Tirkên qels bikin. Di 581/1185 de, di bin El-Nasir de, bûyerek piçûk şerrekî di navbera Kurdan û Tirkmenan derxist (berhem bixwe, XII, 342). Ev şerr li ser erdekî mezin (Sûriye, Diyarbekir, Cezîre, Mûsil, Şehrezor, Xilat û Azarbaycan) fireh bû. Du meh şûn de, nahezan dev ji lihevexistina hevdu berda ji bo ku bi hev re dijî Fille-yên Ermenistan, Aşûristan, Mêzopotamya, Sûriya û Kapadokyê şerr bikin; lê dubendiyên nuh Kurd û Tirkmen ji hevdu veqetandin. Piştî gelek şerrên xwînî, Kurd vegeriyan heta Kîlîkya. Tirkmenan nêzîkî tevayiya Kurdên Kîlîkya û Sûriyê ne hiştin. Ji bo ku Kurdan, dema ku cihên xwe yê kevn berdîdan, hebûnên (milk) xwe ji hawsên (cîran) xwe yê fille re dihiştin û ku Fillehan Kurd vedişartin, di dawiyê de, xwe diavêt ser Fillehan, li Selmuzen (?) û Arabsil (= Arabgir?) (Michel le Syrien, Recueil, Doc. Armén., 395).

EYYŪBÎ

Rayên (esl) kurdî yê vê maliya qraliya giranbûha xuya ne (Şerefname, I, 55-82). Dîrokzanê ermenî Hayton (Hethum) li ser wê ewha dibêje: "Paşê Ereban hikmê Misrê hunda kir û Medan, ku ji wan re adeta Korden dibêjin, hikmê Misrê stend". (Recueil, Doc. Arm., II, 225, 343). Kalê Selah El-Dîn, Şazî Ibn Merwan, Kurdekî Rawadî bû. (Rawadî, Rawanda, malbatek ji Hazbaniyan) ji Dwîn. Rastiya giring ev e ku ji Dwîn malbata qraliya Şeddadiyan, ku adetên wê di dema Şazî de pirr jînyar bûn, derket. Eyyûb û Şîrkûh, kurên Şazî, di niştimana kevn de (li gundê Acdanakan) çêbû bûn. Salah El-Dîn li Tekrîtê çêbû, lê bîreweriyên kurdî, bi saya bav û apê wî, jê re nêzîk bûn (li El-Fariqî, di Ibn Kalanisî de, weşana Amedroz, s.a. 55 binêre). Ajotina bikaranîna navên îranî di malbata Eyyûbiyan de balkêş e. Lê xebata qralî bi hêzanî li Sûriyê û li Misrê fireh dibû. Malbatên Atabegên Selçûkiyên kevn, heta gava ku di bin hikmê Eyyûbiyan de bûn, di hikmkirî-

Çiyayê Nemrûdê

nê de, li Diyarbekrê (Artûkî), li Mûsilê (Zengî) û li Erbîlê (Begên Tagînî, ku di destpêkê de bitenê nûnerên Zengiyan bûn) dajot. Di peymanê 585/1187 de, bi Izz El-Dîn Zengî re, Salah El-Dîn bitenê Helebê û Şehrezorê ragihandin (Ibn El-Esîr, El-Etabekiyye, di Recueil, II, 334, Kamil, XI, 340 de; Ibn Şeddad, di Recueil, III, 85 de). Di 585 de, Salah El-Dîn Şehrezorê da Memlûkê xwe Keştoxdî (?), merivê Ya'qûb Ibn Kifcak. Xêza serbixweya sereke (bitenê) ku pê re Eyyûbî ketin Kurdistanê ya Xilatê bû. Ev navçe di destpêkê de ji aliyê Teqî El-Dîn, di 587/1191 de, hat vegirtin (Ibn El-Esîr, XII; 40). Lê, bitenê piştî mirina Salah El-Dîn, birayê wî El-Malik El-Ewhed Necm El-Dîn Eyyûb, di 604/1207 de, tê de rûnişt. Paşê, Xilat ket bin destê birayê wî Eşrefê ku sernavê "Şah Arman" stend, û di dawiyê de, ew ket bin destê birayê siyemîn, Muzaffer, ê ku heta 642/1244 tê de ma. Hikûmeta vî erdî ji aliyê vegirtinê Gurcizan, ên Xwarazmşah û Mogolan çend caran hat rawestandin. Leşkerên Gurciz ku, di wê demê de, li dora Xilatê şerr dikir, ji aliyê mîrên ermenî Zakar û Iwan, ku darên rayên wan wan ji Xel Babirakan, ango ji êla kurdî Bapîrakan nîşan didin, hati bûn hikm kirin. (Li Marr, di Zap., XX "1911", 120 binêre).

Leşkerên Eyyûbî bi hêzanî ji Tirkên hati bûn pêk anîn, lê regezê (unsur) Kurd jî tê de ne piçûk bû. Di 583/1187 de, Salah El-Dîn bangî Kurdên piştî Diclê kir ku biçin Cihadê (şerrê muqeddesê îslamî). Leşkerên Cezîrê di 584/1188 de hatin berdan, lê yê Diyarbekrê û êlên taybetî (xusûsî) pirr caran tînan nîşan dan. Gelek

caran, navbera van Kurdan û Tirkmenan ne baş bû (Ibn Şeddad, Recueil, III, 86, 313, 381).

Kurd di sazandeyên (muessese) şarî (medenî) û leşkerî yê Eyyûbiyan de pirr bûn, lê gelek caran dijî tevgera malbatê derdiketin. Gava ku Şêrko mir, hin Kurd hebûn ku dijî stendina hikm ji aliyê Selah El-Dîn derketin (Ibn Xallikan, IV, 494). Roleke girin ji aliyê malbata Ebûl Hayca' (Hazbanî), serokê Erbîlê (?), hat lîzîtin. Wî berengariya (xewparaztin) Akka ku ji aliyê Xaçiyan hati bû dorgirtin ajot û weka "isfahsalarê" leşker û waliyê Qudsê hat te'yîn kirin. Di 1196 de, ew hat şandin Begdadê, şerrekî li Hamadanê ajot û li Dakûka mir. Biraziyê wî, Kutb El-Dîn, medresa (dibistana olî) El-Kutbiyya li Qahirê ava kir. Kurdekî din, Seyf El-Dîn, kurê Ehmed El-Meştûb, ji êla Hekkarî, cihê Ebûl Hayca' li Akka stend. Neviyên wî jînen ajawe (ne bêdeng) derbas kirin: Kurê wî Ehmed rojên xwe di girtîgeha Harran de qedand; neviyê wî Qazî Imad El-Dîn dijî El-Kamil planekî çêkir û ji welêt hat qewirandin.

XWARAZMŞAH CELAL EL-DÎN

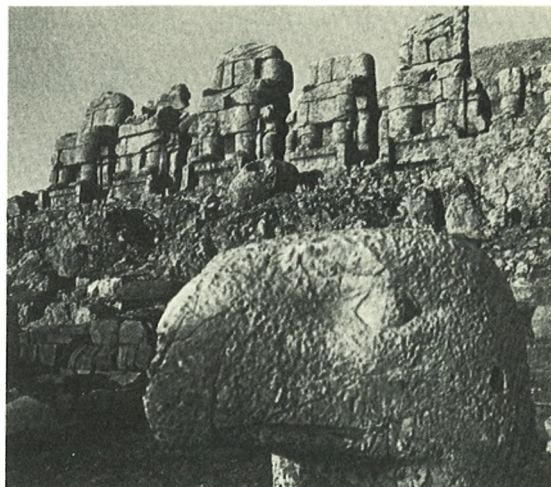
Di 614/1217 de, Kurdên Zagrosê leşkerên Xwarazmşahê ku ji Hamadanê hati bû şandin Begdadê şikandin. Şerrên Celal El-Dîn dijî Xilatê (623-6) jîna welêt tevlihev kir, û Kurd ji birçiyetiyê (nexweşiya birçibûnê) mirin (Ibn El-Esîr, XII, 207, 308). Mogolan li Celal El-Dîn xist û ew di dû wî de çûn. Celal El-Dîn reviya nav Kurdên Diyarbekrê û di 628/1321 de, dibe ku ji aliyê yek ji wan hat kuştin (Cuweynî, weşana Muhemmed Qezwînî, II, 190; Ibn El-Esîr, XII, 325; d'Ohsson, Histoire des Mongoles, III, 62). Cardin di 634/1237 de, Xwarazmiyên mayîn li navçeya Xarpûtê geriyan û wan ew talan kir (Ebûl Ferec, berhem bixwe, 477). Piştî mirina Celal El-Dîn, Mogolan navçeya Diyarbekr û Xilatê talan kir. Komeke hoveke din ji Marga peya bû Erbîlê; ev navçeya dawîn sê caran hat talan kirin. Di 645/1245 de, Şehrezor, û di 650/1252 de, Diyarbekir, hatin talan kirin.

ILXANÊN MOGOLÎ

Meriv kêr caran bi Kurdan, di bin Ilxanên mezin de, dibihîse. Ji bo ku ev hakimên ku berê bêol û paşê misilman bûn pêwendiyên wan bi Fillan re hebûn, û ku evên dawîn gelek gazinan ji hawsêyên xwe yê misilman dikirin, Kurdên ku hîn nuh beşdarî şerrên Eyyûbiyan bû bûn diviyan di çiyayên xwe de xwe veşêrin û serketina dijminên Mogolan hêvî bikin.

Wilayeta "Kurdistan" ku di dema Selçûkiyan de ava bû û ku navenda wê Bahar (nêzîkî Hamadanê) bû, ji aliyê Malik Ibn Tûdan, bavê Amir Çobanê binav û deng, hat vegirtin. Hûlagû, di 655 de ji Hamadanê derket û berê xwe da Begdadê. Li Kirmanşahê, Mogolan kuştin û talan kirin (Reşîd El-Dîn, weşana Quatremère, 225, 255, 267). Berê stendina Begdadê, Hûlagû leşkeran şandin ku Erbîlê bistînin. Waliyê vê kelê, Tac El-Dîn Salaba (li Reşîd El-Dîn, weşana Blochet, 261 binêre), xwe xist bin destên Mogolan, lê leşkerê kurdî ne xwest ku weka wî bike. Erbîl bi alîkariya atabegê Mûsilê, Bedr El-Dîn Lu'lu, hat stendin (d'Hosson, III, 256). Vegirtina Begdadê bû sedema valabûna Şehrezorê, û li gora şehadeta Şihab El-Dîn Umarî, rûniştevanên wê yê kurd çûn Sûriye û Misrê (li d'Ohsson, berhem bixwe, III, 309, 330, 337 binêre). Meriv encama (netîce) van bûyeran di derketina du êlên kurdî de li Cezîrê dibîne: Lawên û Babîn (Ibn Xeldûn, Hist. des Berbères, wergerandina Slane, II, 461 û III, 413).

Hûlagû vegeriya Azarbaycanê û di 657 de cardin çû Sûriyê. Li welatê Hekkarî, Mogolan hemî Kurdên ku rastî wan hatin bi şûr kuştin (Reşîd El-Dîn, weşana Quatremère, 328). Paşê, Cezîre, Diyarbekir, Mayyafarqîn (ku ji aliyê El-Melik El-Kamil Nasr El-Dîn hati bû vegirtin) û Mardin hatin stendin. Piştî mirina atabeg Bedr El-Dîn Lu'lu, ku ji Hûlagû re xwebextker (fedakar) ma, lawê wî Salih derbas bû aliyê siltanê Misrê Baybarsê ku ew te'yîn kir. Tawil

Çiyayê Nemrûdê

(di cih de), Kurdên derdora Mûsilê dest avêtin Fillan. Leşkerê Mûsilê, ku ji Kurdan, Tirkmenan û Şûlan ava bû bû, bi mêrxasî dijî Mogolên ku bi xapandinê bajêr stend xwe ragirt (xwe parast).

Li Sûriyê jî Kurdan xwe gihand siltanên Memlûk. Baybars, di nama xwe de ji bo Xan Berke pesna jimara leşkerên xwe yê ku ji Tirk, Kurd û Ereban ava bû bûn dida (d'Ohsson, III, 385). Di dema Abaka de, Haytonê Ermenî dibêje çawa, piştî vegirtina leşkerên misrî (berê 677/1278), Mogolan 5000 xaniyên Kurdên (Gordin), ku li Bakurê Sûriyê dijiyan, stendin (Recueil, Documents arméniens, II, 179). Lê piştî şkestina Mogolan di 680/1281 de, beşek ji leşkerên misilman, ku ji Tirkmen û Kurdan ava bû bû, Kîlîkî talan kir. Di carên kêma ku Kurd bû bûn hemkarên Mogolan, ew li Fari-sistana Dûr bû bûn. Di bin Olceytû de, di leşkerên ku di 706 de Gîlanê vegirt de, Kurd hebûn. Hinek şûn de, Kurdekî, Mûsa, ku xwe Mihdiyê Şîyan îlan kiri bû, ji aliyê Olceytû hat kuştin. Di 712 de, Bedr El-Dînê Kurd, serokê Rahba, xwe dijî Mogolan ragirt.

Wilayetên kurdî ji aliyê mîrên mogolî hati bûn hikm kirin. Têkoşîn li Erbîlê ne dirawestiyên. Kayaçî, ku ji çiyayiyine fille ava bû bû û ku beşek ji leşkerê mogolîyê ku li Erbîlê rawestiya bû bû, dijî serokê xwe Zeyn El-Dîn Babî gazinan kirin û dijî Kurdên ku piştî Ereban digirt derket. Bûyerin di 696/1297 de dest pê kir, lê di

710/1310 de gihajtî pileya (derece) bilintirîn. Bi gelek diwariyan, Mogolan kela ku tê de Fille rûniştî bûn vala kir. Mogolan Kurd anî bûn ku dorgirtina wê xurttir bikin, lê paşê mîrên wan, ku nêzîkî Fillan bûn, xwest ku vanên dawîn bi kar bînin, ji bo ku kuştina Fillan ji aliyê Ereban nehêlin. Kuştin çêbû, lê Kurd beşdarî wê ne bûn (Histoire de Mar Jabalaha III, wergerandina Chabot, Paris 1895, 152-77).

Navçeya navbera Marga û Erbîlê weka şeqameke (kuçeke fireh) ji bo leşkerên mogolî bi kar dibû. Lê di wê demê de beşek mezî ji navçeya Başûrê Gola Urmiyê ji aliyê Tirk û Mogolan hati bû vegirtin (li Sawc-Bûlak binêre).

Navenda wilayeta "Kurdistan", di bin Olceytû de, ji Baharê hat anîn Siltanabadê (Çamçamal). Meriv kare xerabûna wilayetê ji rehberiya Nuzhet El-Qulûb (107), ku li gora wê hatinên vê navçê bitenê 1/10 ji yê Selçûkiyan bûn, bibîne.

Gava ku Ilxanî hunda bûn, du malbat ji serokên mogolî yê êlên Sulduz û Calayir dijmîneyetî kir. Bi saya paykirina erdan di navbera "her du Hesenan" de (di 783/1388 de), Kurdistan (a farisî) û Xûzistan ji lawên mîr Akraş (?) re vegeriyan. Di 784-5 de, Beyazîdê Celayirdî ji xwe re erdekî taybetî (xusûsî) li Kurdistana Farisî û Iraqa Ecemî stend (Lane Poole, berhem bixwe, N° 86; d'Ohsson, IV, 747).

Dûmahî heye

NEWROZ

Me îsal Newrozê di salona Claridge de, li Bruxelles, pîroz kir. Weka her sal û weka Newrozên hemî komelên din, ev cêjna netewiya giring xweş û geş bû.

Ciwan û koma xwe stranên gelerî û helbestên kurdî bi awakî nuh û bi hogiriya desgehên "jazz" pêşkeş kirin. Dilê nêrevan bi vê komê gelek germ û şah bû.

Koma "Kavak" ku ji Flaman û Tirkan pêk hatiye, gelek dîlan û govendên kurdî, bi hogiriya zirne, dembilk û dahol, kirin. Ji sedema dewlemendî û cihêtiya aheng, dîlan û cilên kurdî - bi hêzanî ku ew ji aliyê ewrupîyan dihatin pêşkeş kirin - xelk di

şaşî û heyranîyê de ma.

Zyno û Xusrew jî bi stranên geleriyên xweş, yê sivik û giran, xeyala me bir Kurdistana û deşt, zozan û çiyayên wê yê bedew bi keser anîn ber çavên me.

Di rawestê (pauz) de, me diapozîtîvên gelek xweşik li ser xweder (tebîet) û civa-ka Kurdistana, bi hogiriya muzîkê, nîşan dan.

Gelek rêxistinên kurdî û biyanî silav-nameyên xwe şandin û hin ji wan pirtûkên xwe raxistin.

Piştî qedana bername, herkes bi serbetî û germî ket dîlanê.

MERIVÊ NÊANDÊRTAL

DI ŞKEFTÊN KURDISTANÊ DE

Fuad Hama Xorşîd (*)

PEŞGOTIN

Mirovzan (antropolog), arkêolog (ên ku lêkolînan li ser şûnîpeyên "eserên kevnar" çêdikin) û xwediyên dozîna (nazariye) pêşveçûnê û rayê (esl) meriv dibêjin ku merivê nêandêrtal, ji aliyê pêpaska (derence) pêşveçûna mirovî, merhela dawîn a pêşveçûna mirovî û ya ku piştî wê merivê îroyîn xuya bû temsîl dike. Li gel vê qasê, hin zana bawer dikin ku merivê nêandêrtal rayê ku jê merivê îroyîn hatiye temsîl nake, lê ku ew di dema ku tê de celebeke din ku navê wê merivê kromanyon (1) bû bixwe de dijiya û jê pêşveçûyîtir bû. Ji bo vê yekê, ew bawer dikin ku, ji sedemên ne naskirî, merivê nêandêrtal di dawiyê de ne ma û merivê kromanyon, bapîrê zayenda (cins) miroviya îroyîn, hikm kir.

Bi rastî, isbatên ku xwediyên vê dîtinê nîşan didin hîn qels in, ji bo ku ew di demeke ku tê de şûnîpeyên merivê nêandêrtal û rehberên (delîl) wî yên şarî (medenî) kêm bûn û nahêlin ku meriv dîtineke rast li ser cihê wî di pêpaska pêşveçûnê de, heta salên 40 ên vê sedsalê de, bêje.

Lê şûnîpeyên ku Dr Ralf Sulki di şkefta Şanîder de, li çiyayên Kurdistanê, di salên 1951, 1953, 1956, 1957, 1960 de dîtin, li ser vê pirsê roniyên nuh avêtin û isbat û rehberên zaniyarî û nêrbarî (konkrêt) li ser vî merivî pêşkeş kirin. Bitenê di vê şkeftê de neh heykelên merivê nêandêrtal hatin dîtin. Dudu ji wan mê ne û yek ê zarokekî nêandêrtal ê neh mehî ye. Û tê de celebîne bermayiyên şarî, weka çek, desgehên (alet) kevirî, ariya (xwelî) ku ji êgir maye û hestiyên lawirên nêçîrê ku bûne weka kevir, hatin dîtin.

■ NÊANDÊRTAL Û ŞAREYARIYA WÎ

Navê nêandêrtal li ser vî celebê mirovî hat danîn gava ku zanan hestiyê seriyiyê yekemîn ê vî celebî di geliya "nêandêr" de, li navçeya Dusseldorf, li Almanya, dît. Ji

bo vê yekê, her hestiyê seriyî yê vî celebî ku li kîjan aliyê cihanê bê dîtin vî navî bixwe distîne. Û li ser vê bingehe, navê merivê nêandêrtal ji heykelên ku di şkefta Şanîder de, li çiyayên Kurdistanê, hatin dîtin tê dayîn.

Lê, desgehên kevirî ku ev meriv çêkirina wan zanî bû, zanayên fransîz ên ku cara yekemîn ew dîtin navê wan kir şareyariya (medeniyeta) mustirî. Û her desgeheke hunerîyeke kevirî ku taybetiyên (xusûsiyet) vê hunerê bixwe distîne, li ku bê dîtin, bite-nê yan bi heykelên merivê nêandêrtal re, ew hunereke mustirî ye, yan jî şûnîpeya (eser) şareyariya mustirî ye. Li ser vê bingehe, merivê nêandêrtal xwediyê şareyariya mustirî ye. Û ji sedema giringiya eserên şarî (medenî) yên merivê nêandêrtal li çiyayên Kurdistanê, James Sekner navê "şareyariya mustirî li navçeya Zagrosê" li wan kir, ji bo ku li wira gelek şkeftên ku tê de bermayiyên şarî yên merivê nêandêrtal hene: Ji şkefta Şanîder li çiyayê Biradostê heta şkeftên Bîsitûn, Xarîxwar û Erwîsî, nêzîkî Kermanshahê, û şkeftên Kincî, Yafta û Basinkar, nêzîkî bajarê Birocurd li Lûrîstanê. Ev şkeft bû bûn warên eynî dema ku tê de merivê nêandêrtal dijiya û wî ji me re bermayiyên xwe yên şariyên wekhev û ku li cihanê bi navê "şareyariya kevirî ya navîn li Kurdistanê" hatiye nasîn hiştine.

■ KÎJAN MERIVÊ NÊANDÊRTAL DIJIYA?

Profesor Budros temenê (imr) şareyariya merivê mustirî li Fransa tesbît kir. Li gora wî, ev şareyarî di dema navbera 125.000 û 40.000 sal de hebû. Ji bo vê yekê, bermayiyên merivê nêandêrtal ku li cihên din ên cihanê hatin dîtin di vê navberê de ne. Gelo berê çend salan bapîrê me nêandêrtal di şkefta Şanîder de, li çiyayên Biradostê, û di kîjan rewşan de dijiya?

Li gora lêkolînên ku mutexassîsan çêkirin, bicîhbûna yekemîn a merivê nêandêrtal di şkefta Şanîder de berê 100.000 salan bûye, û ev meriv li vê navçeyê bi hezaran sal jîna xwe ajot, ji bo ku bermayiyên wî yên din ku ji berê 50.000 heta 46.000 sal

(*) Wergerandin: erebî-kurdî: Pervîn.

(1) Ji bo ku tîpên latînî bi erebî baş nayên nivîsîn, dibe ku me vî serenavî û navine din çewt nivîsîne. Em ji xwendevanan hêvî dikin ku ji bo vê yekê me bibuhurin.

hebûn hatin dîtin. Tarîxa dawîn a bermayiyên vî merivî li Rojhilata Navîn berê 33.000 sal bû û di wê demê de şareyariyên bilintir ên merivê bijîr xuya bûn. Hin beşên van şareyariyên ku di şkefta Hezar Merd de ji aliyê Doktor Jarud (jin) hatin dîtin bi navê "şareyariya biradostî" hatin nasîn.

Li gora tarîxên jorîn, nêandêrtal li çiyayên Kurdistanê, di zortirînên rewşên iklîmîyên ku bapîrên me yên pêşîn nas dikirin dijiya.

Nêandêrtal, merivê dema kevirî, di rewşên dema qeşayî de, û bi hêzanî di dema firmiya qeşayî de ku berê 70.000 sal dest pê kir û berê 20.000 sal qediya, dijiya.

■ DEMA QESAYÎ LI KURDISTANÊ

Profesor Herbert Right lêhûrnêrînen giring li ser bermayiyên dema qeşayî, li çiyayên Kurdistanê, çêkirin û ji wan du teneyên bingehîn weşandin. Emê tecrube bikin ku paşê wan bidin nasîn.

Professor Right şûnîpeyên dema qeşayîya dawîna firmî dîtin. Di wê demê de, weka ku me berê got, di şkefta Şanîder de merivê nêandêrtal dijiya. Di vê çaxê de, xêza berfîna hergavî ji dema îroyîn nizmîr bû, bi hêzanî di navbera çiyayê Helgurd û Rawendûzê de (tevî şkefta Şanîder) ew 6000 pî nizm bû. Ev nizmûn li ser jîna şînayiyî û lawirî, li vê navçeyê, tesîr kir. Di wê demê de, navçeya Rojhilata Navîn weka îro ne zuha bû. Wê gelek baran distend û li ser çiyayê berf dibariya, û pileyên (derece) germûnê jî pirr nizm bûn û ji pileyên îroyîn bi 4-8 tene kêmtir bûn. Eger em li van rewşan û li rewşa meriv di dema kevirî de binêrin, em karin bibînin ku di kîjan rewşên iklîmîyên diwar de ev meriv ji bo hebûna xwe têkoşînê dikir. Weka ku Dr Sulki dibêje, ew bi rastî "xwendevanê rêza (sinif) yekemîn ê xwederê (tebîet) bû".

■ REWŞA ABORÎ Û CIVAKÎ

Di wê demê de, merivê nêandêrtal merhela berhevkerin û nêçîrê dijiya, û ji bo vê yekê, di dema qeşayî de ji nêçîrê dijiya. Dibe ku ev meriv di nav komên piçûk de, ku her yek ji wan ji 25 kes ne bêtir bû, dijiya. Ew, di havînê de digeriyan û wan di zivistan û şevê de xwe di şkeftan de diparazt. Celebên lawirên ku wan nêçîr dikirin ne gelek bûn (li gora bermayiyên ku hatin dîtin). Lê bêtirînên wan pez, gakovî, be-raz, kîsoyên hov, hîrç, pezkovî, rovî, hehecîk û çend celebên cirdên mezin bûn. Her kom, piştî berhevkerin û nêçîra hevrayî, xwarinê pay dikir. Bi vî awayî, meriv kare bêje ku civak di dema "komunîzma bîdaî" de dijiya. Ji bo dîtina vê yekê, meriv kare xwe bîspêre gotina Dr Sulki li ser encamên (netîce) lêhûrnêrînen ku Profesor

Stewart li ser bermayiyên heykelê merivê nêandêrtalê pêşîn ku di şkefta Şanîder de dît. Ev lêhûrnêrîna rehbera celebê jîna civakî ya koma mirovî ya wê demê ye.

Civaka wan ji dilnêrmî û qencyê ne bêpar bû, ji bo ku ev meriv, di çil saliya xwe de (ji bo merivê nêandêrtal, ev temenekî "imr" pirr mezin e, weka 80 salên merivê îroyîn e), ji awsawe (iltihaba cihê girêdana du hestiyayî) nexweş dibû û çavê wî yê çepê kor bû. Pişkinên (muayene) heykelê wî nîşan da ku milê wî yê rastê û hestiyê sing û sermilê wî ji piçûkayî de pêş ve ne çû bûn. Di ser de jî, şopeke şikestinina di eniya wî ya çepê de heye. Eger ev tîr neke, şopeke şikestinekê jî di jorê aliyê rastê yê serê wî de, ku berê mirina wî bi kêm salan derbas bû bû, heye.

Bi kurtî, ev merivê ku arkêolog navê delaliyê yê "nandî" dan wî, ji sedema iklîmê ku tê de heta merivên tebîî bi zorê dijîn û xwarinê dibînin, paş de ma bû. Ji bo vê yekê, em bawer dikin ku ev merivê paşdemayî ji aliyê hevalên xwe, heta roja mirina xwe, hat pejirandin (qebûl kirin) û parastin.

Merhela yekemîn a pêşveçûna civakî ya merivê nêandêrtal di şkefta Şanîder de hat dîtin. Heykelê çaremîn û şeşemîn û zarokê ku di Şanîder de hatin dîtin di nav gulan de hati bûn gor kirin. Loma, Suyki, di pirtûka xwe "Li vira gelê yekemîn ê gulan dijiya" de, çiyayên Kurdistanê nîşan dida. Û di ser de jî, wî digot: "Her meriv ji gulan hez dike, û ji nav van merivan em Kurdên îroyîn ku, di navçeyê de, ji 60.000 sal bêtir, merasîmeke taybetî (xusûsî) çêdikin dibînin".

Ji wan hemî tiştan, meriv kare encam (netîce) bistîne ku merivê nêandêrtal hemî hestên (his) wî yên mirovî, ji paykirina nêçîrê û hezkerinê heta diltênikiyê (şefeqet), hebûn.

■ AWA Û ÇAWABONA NEANDÊRTAL

Merivê nêandêrtal, li gora hin hestiyên

kêm ên ku hatin dîtin, weka merivekî hov hat nîşan dan; eniya wî berepaşî, stuyê wî stûr, çîpên wî xwar, û gava ku direviya xwe dihejand. Lê, lêkolînên nuh ên li ser heykelan, piştî pişkîna (muayene) wan ji aliyê mutexassisên mirovzaniya xwederî (tebîî), îbat kir ku damezrana serê merivê nêandêrtal bêtir nêzikî merivê bijîr bû. Heta, piştî ku Profesor Stewart hestiyên stû, sing û ên din ên merivê nêandêrtal ên ku di şkefta Şanîder de hatin dîtin pişkî kirin û li wan hûr nêrî, encam stend ku cihêtiyên (ferqên) mezin di navbera merivê nêandêrtal û merivê îroyîn tu nene. Û piştî ku wî heykelê çaremîn û şeşemîn ê merivê nêandêrtal pişkî kirin, wî dît ku canê wî nêzîktirî canê merivê îroyîn bû.

Loma, gelek mirovzanên xwederî îro tekîd dikin ku merivê nêandêrtal pêşiyê merivê îroyînê ku jê bêtir pêş ve çûye bixwe ye. Û weka ku Profesor Muzaffer Şenyürük, ji zanîngeha Ankarê, dibêje: ew "Şanîderiyên bijîr bûn", ji bo ku ew di vê şkeftê de hatin dîtin. Ev Profesor, bi vî awayî, bitenê dixwaze nîşan bide û tekîd bike ku merivê nêandêrtal (merivekî bijîr bû).

WELATÊN DIN ÊN NÊANDÊRTAL

Bermayiyên merivê nêandêrtal û şareya-riya wî ya mustirî, di dema qeşayî de, di navçeyîne cihê de, di cihana kevn (Ewropa Asyewî) de, hatin dîtin: Ji Rojavayê, angî ji Ewropa û Bakurê Afrîka heta Rojhilatê, angî Uzbekistan û nîvên kit'a Asyê. Bi taybetî, di nav wan de jî navçeya Rojhilata Deryayê Sipî, çiyayên Kurdistanê, Filistîn, navçeya Deryayê Reş, Qezwîn û Ural hebûn.

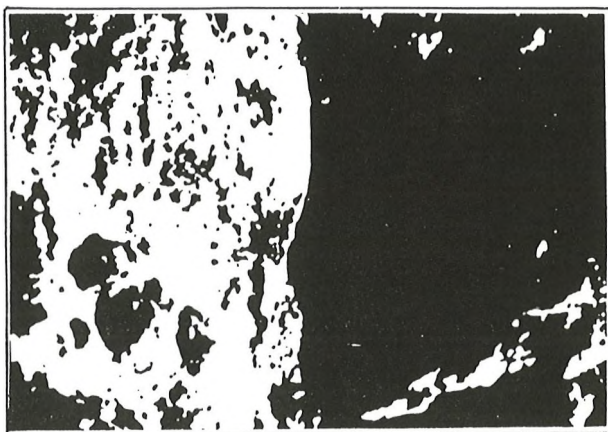
Li Rojhilata Dûr jî (Jawa) û Afrîka mêrdîyên (medarî) jî (Rodîzya), ev bermayî hatin dîtin.

Lê, li vira, divê em nîşan bidin ku çiyayên Kurdistanê yek ji van cihên ku tê de vekirîtirînên heykelên merivê nêandêrtal û bermayiyên wî yên şarî (medenî) hatin dîtin. Û dîtina wan dozîna kevn a ku wî merivî hov ditî têk da (xera kir) û dozîneke nuh li ser vî merivê ku bi rastî pêşiyê

merivê îroyîn tê hesibandin danî. Ji bo vê yekê, em bê tereddud pirtûka birayên Wilkram ku wan navê wê kir (Dergûşa miroviyê) û ku di sala 1914 de li ser yek ji navçeyên Kurdistanê hat weşandin nîşan didin. Ev pirtûk, eger tê de tu zanînen ku di seriya wê de xuya dibin tu nebin jî, ev eserên merivê nêandêrtal vê baweriyê didin me ku çiyayên Kurdistanê bi rastî ne dergûşa miroviyê bin jî, ew yek ji cihên ku tê de merivê bijîr xuya bû ne.

ÇAVKANÎ

- 1- Ralf S. Sulki (Şanîder, gelê gulan ê yekemîn), New-York, 1971 (bi inglîzî)
- 2- F. Clark Hawl (Merivê kevn), New-York, 1965 (bi inglîzî)
- 3- Georges Rox (Iraqa kevn), London, 1964 (bi inglîzî)
- 4- Francis Burdos (Dema keviriya kevn), New-York, 1968 (bi inglîzî)
- 5- Robert J. Bradod O'haw (Kolanên pêş-dîrokî li Kurdistana Iraqê), Chicago, 1960 (bi inglîzî)
- 6- H. I. Right (Tazîkirina qeşayî li Kurdistanê), 1962 (bi inglîzî)
- 7- Muzaffer Şenyürük (Nîşankeke dîn li ser zarokê Şanîder ê dema keviriya navîn), kovara Anadolê, 1957 (bi inglîzî)
- 8- Ralf L. Bilz (Antropolojiya giştî), wergerandina D. Muhammed El-Jewherî, Cild I, weşana Dar Nahdat Misr, 1976.
- 9- Karlton S. Koon (Çîroka mirov), wergerandina Muhammed Tewfîq Hesen

ALĪKARIYA CIVAKA BIYANIYAN

Derwêş (*)

-II-

NESLÊ DUWEMÎN

Karkerên biyanî ku rastûrê ji welatê xwe tîn, hê girêdayî çanda xwe, ola xwe û mer-cên jîna xwe ya bihurî ne. Lê li ba zarokên wan ku li vîra mezin dibin ev tişt xuya nakin. Ew, li xerîbiyê xwe di valayiyekê de dibînin. Di alîkî de, çand, ziman û adetên kevnar ku, li malê, di bin tesîra ol de ne û dijar in, û di aliyê din de çand û adetên civaka nuh û xwendina bingehî li derdorê wan, ji wan re pirsan çêdikin.

Her roja ku diçe, "em" ji malbat û çanda civakî dûr dikeve. Lê di aliyê din de xortên biyanî imkanên pêşveçûnê li xwende-gehê nastînin. Ango, ew ne wek malbatîyên xwe û ne jî wek merovê civaka welatê ku ew lê ne şexsiyeta xwe distînin. Ew yek dibe pîrseke giran di jîna xortan de, ji bo ku ew nizanin kîjan şexsiyeta çandî bistînin.

Di aliyê danûstandinên bi civaka ku ew lê mezin bûne, ew ji dê û bavên xwe baş-tir in. Zimanê wan xurttir e, dora xwe baş-tir nas dikin û di aliyê sazandeyan (daire) de kêm-tir zoriyan dibînin.

Ciwanên ku li welêt bûne û paş re rastû-rê hatine vîra, wek mezinên xwe dijarîyan dibînin. Di aliyê danûstandinên rojî de, di xwendegehan de, di aliyê cihgirtinê de (integration) û hwd., ew ji hevalên xwe yên ji eynî welatî ne (û herweha ji hevalên xwe yên ji welatên nuh) bêtir dijarîyan dibî-nin û kêm-tir bi ser dikevin. Her tiştê nuh ji wan re biyanî û zor tê. Ev xerîbî û zorî demêke dirêj dewam dike. Ew xwe bitenê û dûrketî dibînin.

Bi kurtayî, di her du aliyan de jî jîna van ciwanan li welatê biyanî dijar e. Ew dibînin ku "mal" û "derve" ne wek hev in. Ew "li mal", Tirk, Kurd, Ermenî yan jî Yewnanî ne, lê li derveyî malê ew "Belçîkî" yan "Ewropî" ne.

Dilê mezinên zarokan bi vê yekê ne rihet e. Ew difikirin ku zarokên xwe idare bikin. Di çanda wan de ev tişt nîne û ol jî vê yekê xweş nabîne. Malbata ku xwe bi civaka mezin girêdayî dibîne, xwe wek endamek ji civaka li ser bingehên ola Islamê nas dike, ji zarokan re biyanî dimîne û ew oldariya mezin ku li malbatê ye, li ba wan hunda dibe. Pîrr caran jî ciwan di nav axaftinên

xwe de hember adet û danûstandinên hişk yên di civaka welatîyên xwe de derdikevin û bi her awayî xwe wek hevalên civaka nuh pêşkeş dikin: Danûstandinên rojî, danûstandinên nav keç û kuran, hurmet li ser bingeha şexsî (ne ji bo ku kes jê meztir e) û hwd.

Di aliyê din de jî, gava ku merivekî ji derve (bi piranî eger ew kes ne ji ola islamî be) bi van ciwanên biyanî ra diaxive ew naxwazin bibin xuya kirin ku tiştê wan bi çand û ola malbata wan ra nema ye. Ew wan tiştên ku di jîna xwe ya rojî de dikin, li dijî ne, bi dev diparêzin. Nîşe: Ew dijî amkolê ne, ji ber ku di ola wan de alkol qedexê ye, lê ew bixwe jî vedixwin. Ew dijî danûstandinên cinsî di navbera keç û kuran in, ji ber ku di çand û ola wan de ew tişt guneh e, lê ew vê yekê jî bi heva-lên xwe re dikin û hwd.

Keçên biyanî cidabûnên çandî û dijarîya wan li ser milên xwe ji lawên biyanî bêtir dibînin. Terbiya ku li mal dibînin ji ya lawan diwartir e û li derveyî malê ew ji lawan bêtir kontrol dibin. Ew dibînin ku hevalên wan li dibistan, kar û cihên weha ji wan azadtir in û birayên wan di her alî de serbesttir dijîn. Eger birayên wan bi-xwazin û di dibistanê de jêhatî bin, ew xwendina xwe berdewam dikin û li nav malê xwedî gotin in. Lê mafên keçan di hemî aliyan de ji yên hevalên wan yên civaka welatê biyanî û lawên welatîyên wan kêm-tir in. Piraniya keçên biyanî, di navbera 12 û 16 salî de, mecbûr dibin ku dev ji xwendina xwe berdin û li malê, li ba xuşkên xwe, bimînin ku karên malê bikin. Paş wî temenî (emr) jî, dê û bavên wan haziriya zewaca wan dikin û li xortekî digerin ku keça xwe bidinê. Ew adet, ji bo keçên ku rastûrê ji welêt hatine vîra zor e, lê ji bo keçên ku li vîra mezin bûne ev tiştê zortir û girantir e. Ew keçên ku li vîra bûne û mezin bûne tev beşekî kêm ji lawên biyanî naxwazin vê yekê di jîna xwe de bibînin, lê ta niha nikarin tiştê biguherînin.

Ev pîrsên ku ciwanên biyanî di nav mal-batê de dibînin û nikarin ji wan ra çare bibînin û derdorê biyanî ku imkanên vebûna nav civakê ji wan vedisêre, pîrr caran dibin sedemên reva wan ji nav malê. Di vê ihtimalê de mezinên van ciwanan li wan

digerin û dixwazin zarokên xwe vegeerîn malê. Lê gava zarok divegerin ew dîsa bi eynî awayî jîna dijwar derbas dikin. Paş reva malê, keç ji law hê bêtir dijiwarîyan dibîne. Nîşe: paş revê û vegera malê, pîr ji malbatê biyanî keçên xwe bi bijîjkan

(textor) didin kontrol kirin ku ew bizanin ka ew keç in an bûne jin. Di ihtimala pêşîn de, nûçe li derdorê xwe dibêjin ku welatîyên wan ji gûmanan xelas bibin. Lê çî mixabe ku ev bûyerên weha keçên biyanî ber bi pirsên sosyo-psîkolojîk dibin.

CIWANÊN BIYANÎ DI MALÊN ALIKARIYÊ DE

Ciwanên biyanî ku ji malê direvin, di malên alîkariyê de bi cih dibin. Ji hevpeyvînê me ku bi berpirsiyarê van malan ra kirin xuya bû ku dê û bavên ciwanan vî tiştî tucar qebûl nakin. Gava ku ciwan keç be, hê jî ne xweştir dibe. Eger bi xweşkayî nebe, ew car caran dixwazin ku keçên xwe ji van malan birevînin. Loma, dê û bavên biyanî qebûl nakin ku zarokên wan ji "biyanîyan" alîkariyê bixwazin, dema ku welatîyên wan li dora wan hebin. Ji wan re rev û nexweşîyên din ên di nav malbatê de, karê "hindurî" ye û pêwîst e kesek ji derve pê nehise.

Sedema reva ciwanên biyanî hişkbûna bav, carna ya dê, û birayên ji wan meztir e. Ew revê ji xwe re awakî liberxwedan hesêb dikin.

Di rewşên weha de, giring e ku karkerên

alîkar, di malên alîkariyê de, bi riya danûstandinê bi mezinên ciwanan re, li lihevhatinê bigerin. Eger ciwan law be giring e ku karker bi awakî nerm xwe bigihîne bav û hin ji dostên bav ku gotina wan li ba wî dibihure. Eger ciwanê ku reviya ye keç be, divê karkereke jin dîsa bi awakî nerm xwe bigihîne dayika keçikê û bi riya dayikê danûstandinê xwe xurt bike ku çarekê ji pirsê re bibîne. Ev danûstandin ewê di destpêkê de dijwar bin, lê pêwîst e ku navbera her du aliyan xweş bibe. Divê hevpeyvîn ne pîr giran û vekirî bin. Ango, divê ew girtî bin û dê, bav û malîyên din wan negirin ser xwe. Divê karkerê civakî ji derveyî malê nîşe bide û haya wî/wê ji çand û ola malbatê hebe. Lê divê ew ji bîr neke ku ew hergav şîretan bike. Ew şîret divê bibin ders ji bo mezinên ciwanê bi pîrs. Şîret jî divê, paş ku bawerîya ciwanên bazdayî bi karker çêdibe, bibin.

Wek me di destpêkê de got, jina di civaka ola Islamê de ku bi "çanda civakî" tê nas kirin xwedî kêr maf e û di rewşê dijwar de ye. Karê nav malê, anîna zarokan û mezinkirina wan, karkeriya erzan li van welatên biyanî ji bo anîna diravan ji malê re û hwd. li ser milên jin û keçên biyanî ne.

Em karin jinên biyanî li sê beşan rêz bikin: Jinên ji gundan, jinên ji bajarên biçûk û jinên ji bajarên mezin. Lê li vira em li ser piraniyê diaxivin. Ev piranî jî ji gundan û bajarên biçûk ku di aliyê aborî de paşmayî û di bin tesîra ol de ne, tê.

Mêrê ji civaka ola Islamê, li welatê biyanî, danûstandinên xwe bi awakî din, angû ne wek berê, dike. Ew malbata mezin û derdorê fireh biçûk bûne û di civaka nuh de mêr di hise ku rola wî jî biçûk dibe. Nezanîna zimên, xwendin û nivîsandinê kar û barê wî di jîna rojê de zortir dikan. Ji ber wan sedeman, ew her gav xwe ji civaka nuh biyanî dibîne û bi hemî hêza xwe li çand û ola xwe dipêçe. Ev rewş jî ji jina biyanî re dijwar e û dibe sedema biçûkbûna şexsiyeta wê û mafên wê ji yên berê, yên li welêt, kêmtir dibin. Angû, xerîbî ji jina biyanî re ji mêrê biyanî xirabtir e.

Dijwariyên ku keç dibînin dibin sedemên gelek pirsên nav malbatê. Loma giring e ku meriv li hin tiştan bigere ku vê rewşê hinekî baştir bike, ta ku ew hinekî bêtir xwedî şexsiyet û azadî bibin.

Di vî warî de, meriv kare hin cihan bitenê ji bo jin û keçên biyanî û ewrupî ava bike ku ew karibin di nav hev de li ser jîna xwe, danûstandinên malbatê, civak, integrasyon, zimên û saxiyê biaxivin. Di nav van tiştan de ew dikarin cejnên ji bo xwe û derve, civînen dawîya heftan û xebata bi hevra (rêvaniya bajarekî, film, muzîk, video, û hwd.) û bi komelên cida re, wek yên xortan û mezinan, hin cejnên bi hevra amade bikin. Eger ev nîşe bi kar bînin, ew dikarin bibin gavek ji bo jin û keçên biyanî ku di rewşa xwe ya dijwar de pêşveçûnan qeyd bikin.

Pêwîst e em vê yekê jî bêjin ku di pîrozkirina cejn û pêkanîna xebatê de beşdarbûna jinên biyanî li kêleka jinên ewrupî giring e. Kar û idara ku bêtir tevîbûna jinên biyanî çêdibe, dibe sedema pasîfîzm û bêdîliya wan.

Dûmahî heye

ROMÎ Û ŞIVAN

Mihdî

Rojeke havînê du romî (candirma) di rê de tî (têhn) dibin. Di çolê da, jî dûr da, şivanekî dibînin. Ew di çin cem wî, avê jî wî dixwazin. Şivan ava xwe dide wan. Piştî ku romî avê divexwin, li nav û nifûsa şivên dipirsin.

Romî : Bernavê de çi ye?

Şivan: Çoban.

Romî : Rastiyê bêje!

Şivan: Çoban!

Romî li hevdu dinêrin û dibêjin: "Ker kurê kera qeşmeriya xwe bi me dike!" û dikevine ser zikê şivên û bêtirî nîv saet lê dixin, heta ku jê diwestin. Dîsa jê dipirsin:

Romî : Navê te çi ye?

Şivan: Koç (bi kurdî: Beran).

Romî : Hê hişê vî kurikî ne hatiye serê wî!

Dîsa, ew bi piyan û kulman lê dixin heta ku wî bê can dihêlin. Piştî saetekê, hişê şivên dîsa tê serê wî. Vê carê, destê wî li kelemçê dixin û berê wî didine qaraqola romiya. Li qaraqolê ifada wî distînin. Serokê romiya ji wan dipirse: "Vî kesî çi kiriye?". Ew jî dibêjin: "Ev kes dijî me hatiye û qeşmeriya xwe bi me kiriye"

Li gund muxtar û kurê şivên karta nifûsa wî dibin û diçine qaraqolê. Li wê derê, li nifûsa şivên dinêrin. Bi rastî jî bernavê wî "Çoban" û navê wî "Koç" e!!

Lê mixabin, Şivan ji sedema nav û bernavê xwe yên kurdî ku bi tirkî hatin gotin ewqas lêdan xwari bû! Wî hew karî bû weka berê here ber pezê xwe. Ew bi rojan di nav cihan da li malê raket, heta ku laşê wî sax bû.

X E B A T A M E

23 ÇILE

Bi vexwendina (dawetî) Zanîngeha Aşîtiyê, berpirsiyarek ji Têkoşer axaftinekê li ser Kurdistanê, di dibistaneke belçikî de, li Natoy, nêzîkî Namur, çêkir.

5 SEBAT

Nûnerek ji Têkoşer beşdar bû raberîyeke wênêkêşên (ressam) îtalî, ku ji aliyê komela Centro Documentazione Italiani, li Bruxelles, hat pêk anîn.

6 ADAR

Cardin li dibistana Natoy, me axaftinekê, ji bo komeke din a xwendekaran, li ser pîrsa Kurd û Kurdistanê çêkir.

9 ADAR

Em beşdar bûn Newroza Kurdistan Cultur Centrum li Deventer, Hollanda.

15 ADAR

Newroza Têkoşer, li Bruxelles (li rûpel binêre).

16 ADAR

Newroza Kurdên Arnhem, li Hollanda. Em bi raxistina pirtûk û kasetên kurdî beşdarî wê bûn.

17 ADAR

Bi hinceta (munasebet) rojên Migralia, me li zanîngeha flamanî V.U.B., li Bruxelles, ji katjimêr (seet) 10 heta 18, pirtûk û kasetên kurdî raxistin.

DI MEHÊ DE CAREKE

- Civîn bi berpirsiyarên Zanîngeha Aşîtiyê (Université de Paix) û rêxistinê din ku bi pîrsên mafên mirovan û gelan mijûr dibin re.

- Civîn bi komelên civakî û çandî ku li şaredariya St-Josse, li Bruxelles, dixebitin re.

JÎ ALIYÊ WEŞANE

TELEVIZYON:

Di 13 Adarê de, berpirsiyarek ji Têkoşer, di bername fransîzî "Carrefour" de, nêzîkî deh xulek (deqge) li ser Newrozê peyivî. Paşê, perçek ji filma vidêo "Kîne Em" hat nîşan dan.

RADYOYA AZAD

Her yekşem, ji katjimêr 13 heta 15, bi kurdî, fransîzî, tirkî û flamanî.

BROŞUR

Me broşurekê, bi fransîzî û flamanî, li ser xebata xwe di sala 1985 de, weşand û şand ji rêxistin û kesên biyanî re.

23 OCAK

Barîş Üniversitesi'nin isteği üzerine Têkoşer'den bir kişi Namur'a yakın Natoy da bir okula, Kürdistan sorununu anlattı.

5 ŞUBAT

Têkoşer'in bir üyesi Brüksel'de Centro Documentazione Italiani tarafından düzenlenen İtalyan ressamların sergisinin açılış törenine katıldı.

6 MART

Natoy'da yeni bir grup öğrenci için Kürtler ve Kürdistan sorunu anlatıldı.

9 MART

Hollanda'nın Deventer şehrinde Kürdistan Cultur Centrum tarafından düzenlenen Newroz şenliğine katıldık.

15 MART

Têkoşer'in zengin bir program ile hazırladığı Newroz şenliği büyük bir coşku ile kutlandı. Şenliğe B. Almanya'dan Ciwan ve Almanlardan oluşan iki kişilik grubu, Fransa'dan Zeyno ve Xosrow, Belçika'nın Anvers şehrinden de Flaman ve Türklerden oluşan "KAVAK" folklor ekibi, davul ve zurna eşliğinde katıldılar. Kürt ozanı Ciwan'ın muhteşem müziği, Zeyno ve Xosrow'un geleneksel Kürt türkülleri, folk-

lor ekibi "KAVAK" ın ustaca oynadıkları Kürt oyunları ve davul-zurna'nın etkileyici özellikleri bu seneki Newroz'a katılan seyirci kitlesini şaha kaldırdı. Kitlenin içinden bazı seyirciler de davul zurna eşliğindeki halaylara katılarak geceye bir başka anlam verdi.

Çeşitli örgütlerin sergileri ve Kürt yemekleri, Kürt, Türk, Fars, Arap ve Belçika vs. örgütlerinden gelen mesajlar ile Kürt halkının ulusal bayramı Newroz bu sene de kardeşlik içinde coşku ile kutlandı.

16 MART

Hollanda'nın Arnhem şehrinde çeşitli Kürt örgüt ve şahsiyetleri tarafından düzenlenen Newroz'a kitap ve kaset sergimizin yanında Zeyno'nun eşliğinde Müzik ekibimiz ile katıldık.

17 MART

Migralia günleri dolayısı ile Brüksel Özgür Üniversitesi, (V.U.B.) de saat 10 dan 18 e kadar kitap ve kaset sergimiz ile katıldık.

YAYIN ALANINDA

TELEVİZYON

Têkoşer'den bir temsilci 13 Mart'ta RTBF' in "Carrefour" programında on dakikaya yakın bir sürede Newroz üzerine konuştu. Programın sonunda Şivan'ın "Kî ne em" filminden bir parça yayınlandı.

